

ПРАВО НА ЖИТТЯ ЯК ПРИРОДНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

THE RIGHT TO LIFE AS A NATURE OF HUMAN RIGHTS: THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS

Кузьменко Я.П.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Білоцерківського національного аграрного університету

Стаття присвячена аналізу права на життя як природного права людини. Встановлено, що право на життя є властивістю людини як живої істоти. Таке право є невід'ємним і невідчужуваним, що передбачено низкою нормативно-правових актів. Усвідомлення права на життя як найважливішого природного права людини та детальне його закріплення в Конституції України забезпечить впевненість громадян у власній захищеності.

Ключові слова: життя, право на життя, природне право, непорушність права на життя, нормативне закріплення права на життя.

Статья посвящена анализу права на жизнь как естественного права человека. Установлено, что право на жизнь является свойством человека как живого существа. Данное право является неотъемлемым и неотчуждаемым, что предусмотрено рядом нормативно-правовых актов. Осознание права на жизнь как важнейшего естественного права человека и детальное его закрепление в Конституции Украины обеспечит уверенность граждан в собственной защищенности.

Ключевые слова: жизнь, право на жизнь, естественное право, незыблемость права на жизнь, нормативное закрепление права на жизнь.

The article about the right to life as a natural human right. It is established that human right to life is a property of man as a living being and it provided for of international acts and acts of domestic legislation. The state does not pay attention to the development and improvement of legal awareness of citizens. Human life is an absolute value. Its appearance, operation and termination takes place according to the laws of nature. Considering this, author affirm the naturalness and inalienability of the right to life so it is necessary to fix this right in detail in the Constitution of Ukraine.

Key words: life, right for life, natural human right, naturalness and inalienability of right to life, normative consolidation of right to life.

Постановка проблеми. Розуміння того, що життя – це не лише фізичне існування, а й боротьба, призвело до його нормативного закріплення. Вважаємо, що життя людини являє собою найважливіше основне соціальне благо, невіддільне від особистості, яке охороняється правом на життя, а всі інші блага мають співвідноситися й підпорядковуватися основоположному благу: фізіологічному життю, формалізованому в праві на життя. Право на життя – надзвичайно об'ємне поняття, яке розглядається з позицій різних дисциплін, проте нинішня ситуація в Україні характеризується недостатньою увагою до такого найголовнішого права людини. Процес загального визнання прав людини неможливо вважати завершеним, тому необхідність більш ґрунтовного закріплення на конституційному рівні права людини на життя є нагальною необхідністю.

Стан опрацювання. Різні аспекти поняття права людини на життя досліджували як вітчизняні, так і закордонні науковці, а саме: С. Алексєєв, Ю. Баулін, З. Гладун, К. Гориславський, О. Заверуха, В. Грищук, Н. Кальченко, Л. Лінік, Н. Матузов, О. Мезяєв, К. Марисюк, О. Мірошниченко, О. Перевозчикова, С. Порошук, П. Рабінович, О. Рогова, Г. Романовський, Н. Рубанова, Л. Рассказов, Т. Свіда, О. Светлов, М. Страхов, А. Соловйов, І. Упоров, Т. Фоміченко, С. Шевчук, І. Юшкарєв та інші. Проте згадана

проблема не втрачає своєї актуальності і потребує подальшого аналізу.

Метою статті є здійснення теоретико-правового аналізу права на життя як природного права людини і доведення необхідності подальшого та ґрунтовного його закріплення в Конституції України.

Виклад основного матеріалу. В усі епохи мислителі та дослідники намагалися пояснити феномен людини. Зміна епох, суспільства, мислення та світоглядів, боротьба за рівність, протидія поневоленню та рабству призвели до нового осмислення людини, її ролі та місця в суспільстві та державі, прав, якими вона наділена.

Право на життя ототожнювалось давніми греками та римлянами з розумними законами природи та не відокремлювалось від моралі. Представники Ренесансу в межах природно-правової концепції вперше сформулювали поняття «права людини», в якій право на життя визнавалось невід'ємною властивістю індивіда. Як невід'ємну якість буття розглядав право на життя Дж. Локк: «Людина народжується, маючи право на повну свободу та необмеженість користування всіма правами й привілеями природного закону <...> і за своєю природою має владу охороняти свою власність, тобто своє життя, свободу та майно» [1, с. 310].

Незважаючи на наявність багатьох наукових публікацій із питань «життя», сьогодні розуміння такої

вкрай складної категорії потребує чіткого визначення: з якого моменту воно починається і коли закінчується, адже саме з цим пов'язаний проміжок часу, протягом якого держава гарантує особі її конституційні права і свободи.

Термін «життя» вживається як у філософському, соціальному розумінні, так і в біологічному. У філософському розумінні «життя» – це одна з форм існування матерії, що закономірно виникає за певних умов у процесі її розвитку. У соціальному плані – це значне за обсягом коло можливостей людини та перелік обов'язків держави щодо підтримання, забезпечення і захисту такого права. У біологічному плані «життя» розуміється як фізіологічне існування людини або тварини, а «життєдіяльність» – сукупність реалізації життєвих функцій, які становлять діяльність організму. Хал Борленд припускає, що життя має розглядатися правом не лише як форма біологічного існування, але і як спосіб самореалізації конкретної особистості [2, с. 565].

Поняття «життя» в правовому значенні розуміють як найвище нематеріальне благо, яке виникає з моменту відділення життєздатної дитини від організму матері під час фізіологічних пологів, яке триває протягом усього часу функціонування головного мозку. Поняття «право на життя» і «життя» не тотожні. Вважаємо, що право на життя – це природна невід'ємна від особистості і гарантована нормами внутрішнього законодавства та міжнародно-правовими актами можливість захисту недоторканності життя і свободи розпоряджатися ним, яка має складну структуру та зміст, обумовлені її сутністю [3, с. 32].

Право на життя має всі ознаки природного права. Воно існувало в людини в її природному стані, ще до виникнення держави й позитивних законів та по своїй суті є її властивістю як живої істоти. Таке право виникає з моменту народження людини та виявляється в його невід'ємності й невідчужуваності. Воно загальне й універсальне, незмінне, реалізується безпосередньо й об'єктивно [4, с. 75–77].

Право на життя еволюціонувало, пройшовши складний шлях, і завершилось юридичним визнанням у Декларації незалежності Сполучених Штатів Америки у 1776 р.: «<...> всі люди створені рівними та наділені їхнім Творцем певними невідчужуваними правами, до числа яких належать життя, свобода і прагнення до щастя» [5]. Універсальність такого права і його природний характер підкреслюється в низці міжнародно-правових документів, зокрема і в Статуті Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), в якому передбачено, що однією з цілей цієї Організації є захист усіх основних прав людини. До цих основних прав належить, насамперед, право на життя. Це можна зрозуміти з тексту Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р., яка сьогодні є найавторитетнішим тлумаченням Статуту ООН щодо змісту словосполучення «основні права людини» [6].

У ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права право на життя визначається як невід'ємне право кожної людини, яке охороняється законом, і якого ніхто не може бути свавільно позбав-

лений. Захист цього права передбачає необхідність скасування страти у всіх державах [7]. У ст. 1 протоколу № 6 до Конвенції про захист прав людини та основних свобод щодо скасування смертної кари закріплено положення, що «смертна кара скасовується. Жодна людина не може бути засуджена до такого покарання або страчена» [8].

Положення зазначених міжнародно-правових актів знайшли відображення в багатьох конституціях країн світу. Наприклад, у ст. 15 Конституції Королівства Іспанія 1978 р. зазначено, що «кожна людина має право на життя, фізичну та моральну недоторканність і не може бути піддана катуванню чи негуманному, принизливому покаранню» [9, с. 82–83], у ст. 31 Конституції Японії 1946 р. передбачено, що «ніхто не може бути позбавлений життя або свободи, або бути підданий будь-якому покаранню інакше як відповідно до процедури, встановленої законом» [9, с. 123–124], у п. 2 ст. 2 Основного закону Федеративної Республіки Німеччини 1949 р. визначено, що «кожен має право на життя і особисту недоторканність. Свобода особи непорушна. Втручання в ці права допускаються тільки на підставі закону» [9, с. 58].

Щодо національного законодавства, то Конституція Української Народної Республіки (далі – УНР) закріплювала положення про те, що «громадянин УНР і ніхто інший на території її не може бути покараний смертю, ані відданий яким-небудь карам по тілу, або іншим актам, які понижують людську гідність <...>» [10]. У ст. 126 Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) йдеться про те, що «громадянам УРСР забезпечується недоторканність особи» [11]. Конституція України 1996 р. у ст. 3 визнала життя людини найвищою соціальною цінністю, а у ст. 27 закріпила положення, згідно з яким «кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини» [12].

Сучасне розуміння права на життя передбачає скасування смертної кари. Після вступу України до Ради Європи та з ухваленням нового Кримінального кодексу України смертна кара як вид покарання остаточно зникла, що стало важливим кроком у питаннях забезпечення і захисту права особи на життя. У рішенні Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 р. наголошується, що «Конституція країни не містить будь-яких положень про можливість застосування смертної кари як винятку з положення ст. 27 Конституції України про невід'ємне право на життя кожної людини» [13, с. 107–109].

Ратифікувавши Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Верховна Рада України почала наближувати національну правову систему до європейських стандартів. Ст. 2 Конвенції зобов'язує державу забезпечити право на життя «<...> шляхом закріплення кримінально-правових положень щодо припинення злочинів проти особистості, реалізація яких забезпечується державним апаратом, створеним з метою попередження, припинення і покарання за порушення зазначених положень» [8]. Якщо органи влади не зробили всього,

що очікувалося від них для запобігання реальній та безпосередній загрози життю, про яку вони знали чи повинні були знати, вважається, що держава порушує норми Конвенції. Держави зобов'язані проводити ефективне офіційне розслідування випадків позбавлення життя шляхом застосування норм внутрішнього законодавства, яке захищає право на життя, та контролю за тим, щоб представники влади несли відповідальність за спричинену смерть, якщо їхні дії стосуються справи.

Як було зазначено в рішенні Конституційного Суду України в справі про смертну кару від 29 грудня 1999 р. № 11, «позбавлення людини життя державою внаслідок застосування смертної кари як виду покарання, навіть у межах положень, визначених законом, є скасуванням невід'ємного права людини на життя, що не відповідає Конституції України», оскільки Конституція України не містить жодних норм щодо можливості застосування смертної кари як винятку із положення про невід'ємне право на життя, проте будь-які винятки стосовно прав і свобод людини і громадянина можуть бути встановлені тільки Конституцією України (ст. 64 Основного закону); смертна кара не відповідає цілям покарання і не враховує можливості судової помилки – внаслідок чого такому виду покарання може бути піддана особа, яка є невинуватою у вчиненні злочину; вона не є чинником, що стримує злочинність. Водночас відсутність такого виду покарання, як смертна кара, на думку окремих авторів, сприяє тому, що кількість тяжких злочинів неухильно зростає [14, с. 51].

Право на життя – надзвичайно об'ємне поняття. Воно означає, що ніхто не може бути свавільно позбавлений життя, а держава й інші суб'єкти зобов'язані визнавати та не порушувати його; держава повинна криміналізувати вбивство та відмовитися від смертної кари як засобу кримінального покарання; кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань [15, с. 44–49].

Багатомірність категорії «право на життя» вражає. Розглядаючи право на життя з позицій цивільного законодавства, в структурі права на життя можна виділити: заборону позбавлення життя фізичної особи; захист життя і здоров'я від протиправних посягань незабороненими законом засобами; неможливість проведення медичних, наукових та інших дослідів щодо неповнолітньої, недієздатної особи чи без її вільної згоди; заборону задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя; недозволеність стерилізації щодо неповнолітньої особи й осо-

блива вимога щодо порядку стерилізації недієздатної особи; визначений порядок проведення операцій по штучному перериванню вагітності, штучному заплідненню та перенесенню зародка в організм жінки) [17; 18]. З погляду конституційного права, проблема змісту права на життя має особливе значення. Для того, щоб визначити його правовий зміст, забезпечення, механізм регулювання й охорони, варто сформулювати місце права на життя в системі конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Ми вже згадували про ст. 27 Конституції України, в якій йдеться про невід'ємність права на життя. Розглядаючи таку проблематику, ми звернули увагу на проект р. II Конституції України (станом на 10 липня 2015 р.), в якому, на нашу думку, здійснено глибший аналіз правової норми «право на життя». Так, ст. 23 проекту «Право на життя» зазначає: «Кожна людина має право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Ніхто не може бути засуджений до смертної кари або страчений. Обов'язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань [19]. У ст. 24 зазначено: «Ніхто не може бути підданий катуванню, жорсткому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Кожен має право на повагу до своєї фізичної та духовної цілісності. Ніхто без його добровільної згоди не може бути підданий медичним, науковим або будь-яким іншим дослідом або експериментам» [19].

Висновки. Право людини на життя – це право на чесне, суспільно-корисне, вільне життя, але водночас – це обов'язок людини бути гідною такого права. Право людини на життя сьогодні є цінністю, яка належить всій міжнародній спільноті. На його підставі ґрунтуються інститут основних прав і свобод, інститут безпеки, інститут соціального забезпечення, тому право на життя потрібно розглядати як юридичну підставу, що визначає принципи взаємовідносин людини та держави.

Незважаючи на кроки держави щодо нормативного закріплення згаданого права, ситуація з реалізацією закріплених норм є дійсно критичною. Законодавці мають бути готові застосувати ціннісний погляд на життя як на найвище благо та якнайшвидше вдосконалити чинну правову норму. Подальше ґрунтовне його закріплення в Конституції України має стабілізувати ситуацію в державі, забезпечити впевненість громадян у власній захищеності, дозволить їм захищати право на життя на належному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Локк Дж. Избранные философские произведения : в 2-х т. / Дж. Локк. – М. : Мысль, 1960.
2. Басовська К. Право людини на життя : юридична природа та зміст / К. Басовська // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2013. – Вип. 60. – С. 564–571.
3. Кузьменко Я. Загальна характеристика права людини на життя / Я. Кузьменко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2014. – 32 с.
4. Пеценчук А. Право на життя в системі прав людини / А. Пеценчук // Науково-практична Інтернет-конференція «Проблеми юриспруденції : теорія, практика, суспільний досвід». – 2013. – 24 с.
5. Декларация независимости США 1776 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ibib.ltd.ua/deklaratsiya-nezavisimosti-ssha-1776g.html>.
6. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26 червня 1945 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010

7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/995_043.
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Рада Європи від 4 листопада 1950 р. // Урядовий кур'єр. – 17 листопада 2010 р. – № 215.
9. Маклаков В. Конституції зарубіжних держав : [навчальний посібник] / В. Маклаков. – 2-ге вид., виправл. і доп. – М. : Видавництво «БЕК». – 1996. – 584 с.
10. Конституція Української Народньої Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) від 29 квітня 1918 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18>.
11. Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки від 20 квітня 1978 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html>
12. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254>.
13. Федюк Л. Право на життя у цивільному законодавстві / Л. Федюк // Право України. – 2004. – № 9. – С. 107–109.
14. Червяцова А. Право на життя та заборона катувань у рішеннях Європейського суду з прав людини : аналіз судової практики за ст. 2 і 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : [навчальний посібник] / А. Червяцова. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 308 с.
15. Самбурдян В. Криминологические аспекты расследования отдельных видов тяжких преступлений / В. Самбурдян. – М., 2004. – 186 с.
16. Стефанчук Р. Право на життя як особисте немайнове право фізичної особи / Р. Стефанчук // Юридична Україна. – 2004. – № 7. – С. 44–49.
17. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
18. Сімейний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
19. Проект р. II Конституції України (станом на 10 липня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://constitution.gov.ua/work/item/id/6>.